

Croatica XXII (1991) — 35/36 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Dragan Mucić

KAZALIŠTE U OSIJEKU U RAZDOBLJU HRVATSKE MODERNE

UDK 886.2

Razdoblje hrvatske moderne, vrijeme naših književnih i kulturnih nemira, svoj najvidljiviji, a istodobno i najtrajniji izraz našlo je u pojavi još jednog profesionalnog kazališta u Hrvatskoj — Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku 1907. godine. U ovom radu osvjetljen je njegov nastanak, razvitak i uloga u hrvatskom kazališnom životu do I. svjet. rata, dakle u najbujnijem razdoblju hrvatske moderne. Kao naše najveće »ambulantno«, dakle putujuće kazalište, krećući se na širokom zemljopisnom prostoru, od Drave do Jadrana i od Čakovca do Beograda, ono je u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, uz kulturnu, obavljalo i onu drugu, u ono vrijeme često i važniju misiju — političko-nacionalnu. U tome leže uzroci da djelovanje tog našeg narodnog teatra čini, dakako poslije zagrebačkog, najznačajnije poglavlje hrvatske kazališne povijesti.

Ako je povijest suvremenoga kazališta u Hrvata sve donedavna počinjala, a i završavala, poviješću Zagrebačkog kazališta, onda je to bilo stoga što povijest ostalih hrvatskih kazališta sve do danas nije bila sustavno obrađena.¹ Tek u novije vrijeme uloženi su naponi, i još se ulažu, da se cjelovitije osvijetli kazališni život i nekih drugih hrvatskih gradova, a posebice kazališta u Osijeku i Splitu.² Kako je razdoblje hrvatske moderne, vrijeme naših književnih i kulturnih nemira, svoj najvidljiviji, a istodobno i najtrajniji, izraz našlo u pojavi još jednog profesionalnog kazališta u Hrvatskoj, tj. onoga u Osijeku, u ovom radu pokušat ćemo pobliže, makar donekle, osvijetliti njegov nastanak, razvitak i ulogu u hrvatskom kazališnom životu do I. svjetskog rata. To će istodobno biti i prilog scenskom obličju naše kazališne moderne, jer se rađanje i prvi koraci drugoga hrvatskoga glumišta, dakle osječkoga, upravo poklapaju s razdobljem hrvatske kazališne moderne. Za osječko kulturno podneblje to će razdoblje biti od presudna značenja, jer je upravo u njezinu trajanju ostvarena gotovo stoljetna težnja u tom gradu — utemeljenje vlastitoga nacionalnog glumišta poslije dugih desetljeća tuđinskih gostovanja na osječkoj kazališnoj sceni.³ Osim toga, upravo će vlastitim kazalištem, njim najviše, biti ubrzo ostvarena tako duga, ali zato nezaustavljiva, metamorfoza njemačkog Essega u trajno hrvatski Osijek.

U političkom i kulturnom životu Hrvatske Osijek je, naime, još premalo poznat kao svojevrstan kulturno-povijesni fenomen. Iako je oduvijek, i geografski i etnički, pripadao Hrvatskoj, daleko od njena središta — Zagreba, doživljavao je čudnu povijesnu sudbinu. Otvoren stalnim i nezadrživim nadiranjima stranaca, grad je stoljećima bio izložen tuđinskom utjecaju, jer ga je još Marija Terezija odredila rasadnikom nijemstva u Slavoniji, i to mu je određivalo osebujno obilježje odnarođivanja sve do početka našeg stoljeća.⁴ Međutim, njegov je kulturni razvitak tada već bio dostigao

¹ Tek je Nikola Batušić u svojoj *Povijesti hrvatskoga kazališta* (ŠK, Zagreb 1978) prvi pokušao cjelovitije sintetizirati sveukupnost hrvatskoga glumišta, uključujući u njegov okvir i sva ostala hrvatska kazališta.

² Tako su o dva pokrajinska hrvatska kazališta, osječkog i splitskog, napisane i dvije doktorske disertacije, čime je, u neku ruku, otpočela i njihova znanstvena obrada (Dragan Mucić, *Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907—1941.*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Osijek 1969. i Šimun Jurišić, *Splitsko kazalište od godine 1893. do 1941.*, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru, Split 1980).

³ Vidi od istog autora: *Njemačko kazalište u Osijeku u prvoj polovici XIX stoljeća*, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Osijeku, br. 1, Osijek 1985, str. 103—132.

⁴ Tomo Matić, *Kazalište u starom Osijeku, Iz hrvatske književne baštine*, Matica hrvatska, Zagreb — Slavonska Požega 1970, str. 380.

takav stupanj da se moglo prekinuti s tradicijom i smjelije započeti izgrađivanje temelja vlastite nacionalne kulture, posebice temelja vlastitog kazališnog života. Dotadašnje njemačke i mađarske putujuće družine, koje su više od jednog stoljeća dolazile u ovaj grad, nisu više odgovarale našoj sredini. Njihov repertoar, ako nije bio internacionalan, starim je Osječanima bio posvema stran, bez ikakve dublje veze s našim domaćim tlom i duhovnom potrebom tadašnjeg našeg čovjeka. Umjetnička razina lakih bečkih opereta, koje su najčešće prikazivali, često je bila ispod prosjeka i nije više odgovarala sredini koja je sve više osjećala potrebu za domaćom riječi i na kazališnim daskama. Međutim, naše vlastite kazališne družine, koje su povremeno navraćale i u Osijek, još se nisu mogle smjelije suprotstaviti stranim družinama, koje su, osim materijalne, uživale i političku potporu tadašnjih austro-ugarskih vlasti.

Početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća počimaju u Osijeku gostovanja dvaju naših najstarijih nacionalnih teatarara — Srpskog narodnog pozorišta iz Novog Sada i Hrvatskog zemaljskog kazališta iz Zagreba, koji tako prvi počimaju kidati osječku njemačku kazališnu tradiciju. Naime novosadski su glumci od 1861. do 1907. godine povremeno gostovali u Osijeku 14 puta, priredivši ovdje čak 417 predstava.⁵ Detaljniji podaci o gostovanjima i predstavama zagrebačkog kazališta, osobito onih najranijih, na žalost nisu sačuvani, jer u to vrijeme nisu u Osijeku izlazile nikakve novine koje bi ih zabilježile.⁶ Oba ova narodna teatra, dakle gotovo pola stoljeća, iako neredovito, priređuju staroj osječkoj kazališnoj publici predstave i prikazuju komade na našem narodnom jeziku. Međutim, kako gostovanja ovih naših teatarara već i radi prometnih, a i financijskih teškoća nisu mogla biti stalna, Osijek je sve više osjećao potrebu za vlastitim kazalištem. Ta misao početkom XX. stoljeća postaje sve glasnija i izražava se sve otvorenije, jer čak i naše bolje putujuće kazališne družine, kakva je npr. bila Čirićeva, nisu više mogle zadovoljavati ukus i kulturne potrebe ondašnje osječke kazališne publike. To više nije moglo ni SNP, jer djela iz novije hrvatske dramske književnosti ono nije imalo na svom

⁵ Dragan Mucić, *Gostovanja i predstave SN pozorišta iz Novog Sada u Osijeku i Slavoniji do osnivanja osječkog hrvatskog narodnog kazališta 1907. godine*, Revija br. 4, Osijek 1967, str. 46—100.

⁶ O prvom gostovanju Zagrebačkog kazališta u Osijeku nije sačuvana nikakva arhivska dokumentacija, dok ga je tek sporadično zabilježilo zagrebačko novinstvo («Narodne novine», «Pozor», «Agramer Zeitung»). Iscrpniji prikaz tog gostovanja zabilježio je više od 100 godina kasnije Slavko Batušić u osječkom listu «Kazalište» br. 15—16, maj—juni 1967. pod naslovom *Prvo gostovanje zagrebačkog kazališta u Osijeku 1862*, ističući »da je to gostovanje bilo od historijskog značenja kao prvi izravni dodir između kazališnog Zagreba i Osijeka«.

repertoaru. Osim toga, repertoar svih družina koje su posjećivale Osijek bio je veoma star, slabo se obnavljao, a za operni, koji su Osječani inače mnogo voljeli, prema pozornice bila je vrlo siromašna. Zbog svega toga otpor njemačkim družinama koje gostuju u Osijeku postaje sve otvoreniji i najčešće se izražava na stranicama osječkog hrvatskog dnevnika »Narodne obrane«. Kako su do tada u Osijeku gostovale pretežno njemačke kazališne družine, a tek ponekad naše narodne, hrvatski zastupnici u Gradskom poglavarstvu sve češće zahtijevaju da se gradsko kazalište, pored njemačkih, izdaje i hrvatskim ili srpskim družinama, i to makar za polovicu sezone. Nakon gostovanja Hrvatskog zemaljskog kazališta iz Zagreba dva puta operom i dramom dolazi do izražaja snažna manifestacija narodnog preporoda u Osijeku, a time i još smjeliji otpor gostovanju njemačkih družina. Do prvog javnog istupa protiv njemačkog teatra u gradu dolazi u siječnju 1904, kad osječki sveučilišni đaci otvoreno protestiraju prilikom izvedbe jedne protuslavenske operete, a zbog čega je reagirala i policija.⁷ Osječkim studentima kasnije se pridružuju i zastupnici u Gradskom poglavarstvu, zbog čega su neki bili čak i sudski kažnjeni.⁸

Međutim Osijek nije bio jedini hrvatski grad koji se otimao utjecaju tuđinske kulture. Naime u isto vrijeme istu bitku protiv njemačkog teatra vode i hrvatski rodoljubi u Varaždinu na čelu s profesorom Ivanom Milčetićem, čovjekom široke kulture, iskrenim rodoljubom i neumornim borcem za hrvatsko kazalište u tom gradu.⁹ Milčetić je ubrzo uvidio da su kulturne snage u pojedinim gradovima kopnene Hrvatske, izvan Zagreba, preslabe da iz njih istjeraju njemačke kazališne družine pa počinje propagirati ideju ujedinjenja i osnivanja zajedničkog pokrajinskog kazališta u Hrvatskoj izvan Zagreba. U pozivu koji je uputio pokrajinskim gradovima u tom smislu, govoreći o jadnim kulturnim prilikama i ističući hrvatsko kazalište izvan Zagreba »najznamenitijim pitanjem prosvjete Hrvatske«, Milčetić kaže: »U Osijeku jedva i sanjaju mnogi ljudi, da bi grad mogao biti bez njemačke drame i opere, prem-

⁷ »Narodna obrana«, br. 7, Osijek, 7. I. 1904.

⁸ »Narodna obrana«, br. 115, 19. IV. 1904.

⁹ Ivan Milčetić, književni povjesničar, lingvist i etnograf, urednik prve knjige Zbornika za narodni život i običaje i Građe za povijest književnosti hrvatske; jedan je od utemeljitelja naše dijalektologije, sabirač glagoljskih spomenika i pisac *Hrvatske glagoljske bibliografije* (1911). Milčetić je bio nepokolebljivi rodoljub i začetnik ideje o osnivanju hrvatskoga kazališta za pokrajinu i predsjednik Hrvatskog dramskog društva u Varaždinu. Njegovi članci u hrvatskom novinstvu utjecali su i pridonijeli bržem rješavanju kazališnog pitanja za pokrajinske gradove, pri čemu je stekao velik broj pristalica među kulturnim radnicima u unutrašnjosti Hrvatske. Milčetićevom zaslugom i potporom osječko HNK uspješno je otpočelo djelovanjem u Varaždinu 3. listopada 1907. godine. Umro je u Varaždinu 1921.

da se već tamo udomljuje hrvatska drama ...«. ¹⁰ Da bi se dakle osnovalo zajedničko pokrajinsko kazalište, smatra Milčetić, »glavna rieč pripada u ovome poslu gradu Osieku i Varaždinu. Varaždin je manji, ali je više hrvatski od Osieka. U Osieku gdje su tri srednja učilišta, bit će zacielo više inteligencije pa bi nekako tome gradu pripadala inicijativa«. ¹¹

Ivan Milčetić je, uz pomoć varaždinskog načelnika Gustava Breitenfelda, pripremao svoju akciju gotovo godinu i pol, uspjevši napokon 7. prosinca 1905. okupiti u Zagrebu predstavnike Varaždina, Osijeka, Karlovca, Bjelovara, Siska, Križevaca, Koprivnice i Kostajnice i oduševiti ih za svoju ideju. Konferenciju i dogovor hrvatskih gradova o osnivanju pokrajinskog kazališta u Zagrebu pozdravili su gotovo svi hrvatski listovi, jer bi ono trebalo »da bude u prvom redu ustuk tuđinskim društvima, da se tako malo po malo tim nemilim gostovanjima zatvore vrata«. ¹²

Međutim vrijeme je prolazilo, ali se nova Thalijina vrata u Hrvatskoj nisu otvarala. Naprotiv, njemačko kazalište u Osijeku 1906/7. bilježi najveći uspjeh, prikazavši i najveći broj predstava do tada. Činilo se da od hrvatskoga kazališta i opet neće biti ništa, jer su se nade u osnivanje pokrajinskog kazališta s drugim gradovima sasvim izgubile. Osječanima, dakle, nije preostalo ništa nego borbu iznova nastaviti sasvim samostalno.

Premda ne najutjecajnije, ali zato najagilnije, na čelu novog pokreta za hrvatsko kazalište našao se osječki knjižar Radoslav Bačić. ¹³ Okupivši nekoliko rodoljuba i našavši u njima odlične su-

¹⁰ »Narodna obrana«, br. 133, 11. VI. 1904.

¹¹ *Ibid.*

¹² »Narodna obrana«, br. 285, 10. XII. 1905. i »Varaždinski vijesnik«, br. 51, 23. XII. 1905.

¹³ Radoslav Bačić, Plaški, 28. II. 1875. — Zagreb, 4. XII. 1931, bio je osječki kulturni a posebice kazališni djelatnik, knjižar i izdavač. Karijeru je počeo kao privatni činovnik ali je 1904. g. došao u Osijek i preuzeo njemačku knjižaru Viktora Fritschea u središtu grada i otvorio u njoj salon umjetnina. Ubrzo ju je pretvorio u prvu hrvatsku knjižaru u Osijeku, a njegov je salon postao stjecište osječkih hrvatskih rodoljuba i kulturnih djelatnika u kojem su priređivane izložbe domaće umjetnosti. Odličan mobilizator, agiln i poslovan duh, razvio je živu propagandu i akciju za utemeljenje hrvatskoga nacionalnoga kazališta u Osijeku 1907, za koje on ima i najveće zasluge. Napisao je i nekoliko značajnih članaka i u njima potakao političke ljude u Osijeku i Zagrebu da se zainteresiraju za osnivanje drugoga hrvatskoga glumišta u Osijeku. O kazalištu u Osijeku pisao je i kasnije (*Hrv. nar. kazalište u Osijeku 1907.—1927., Kazališta u Jugoslaviji* — u »Hrv. knjivi«, 1918). Bačić je zaslužan i za skupljanje narodnih umotvorina o čemu je također ostavio nekoliko radova (*Naša kućna industrija, Zagreb 1924.* u knjizi J. Lakatoša, *Industrija Hrvatske i Slavonije, Pučko umijeće u Južnih Slavena* — u »Hrv. prosvjeti«, 1930; *Ornamentika našeg pučkog umijeća i nar. vez* — u »Hrv. prosvjeti«, 1931). Pisao je i o umjetničkim pita-

radnike, Bačić je u 6. br. »Novog doba«, kojeg je ova grupa i pokrenula, objavio napis pod naslovom *Kazališno pitanje u Osijeku*, u kojem je osnivanje kazališta istakao kao neodgodivo pitanje, iznjevši istodobno i sasvim konkretan plan njegova oživotvorenja. Ovaj, a i nekoliko novih Bačićevih članaka, izazvali su žive rasprave i privukli posebnu pažnju većeg broja uglednijih građana. Kazalište je iznenada postalo najvažnije pitanje u gradu i podjednako zanimljiva tema običnih građana kao i vodećih političkih ljudi. Događaji koji zatim slijede odvijaju se gotovo filmskom brzinom: 23. travnja osječki rodoljubi sastaju se u Hotelu »Rajal«, donose odluku o osnivanju »Društva za osnutak stalnoga hrvatskog kazališta u Osijeku« i biraju privremeni odbor na čelu s dr. Dragutinom Neumanom, koji 6. srpnja 1907. saziva glavnu konstituirajuću skupštinu, na kojoj se osniva spomenuto Društvo, za čijeg je predsjednika izabran dr. Ante Pinterović, a za odbornike dr. Viktor Aleksander, Radoslav Bačić, dr. Franjo Gottschalk, dr. Vjekoslav Hengel, dr. Saša Isaković, Erich Knobloch, dr. Ivan Kraus, dr. Vladimir Kovačević, Hugo Kohn, dr. Dragutin Neuman, Ivan Rabar, Julije Sorger, I. K. Švrljuga i dr. Dušan Vranešević.

O tako intenzivnoj, brznoj i nadasve uspjeljoj akciji osnivanja »Hrvatskog kazališnog društva u Osijeku«, a zatim i samog kazališta, počelo je opširno izvještavati zagrebačko novinstvo, budući živo zanimanje i u Zagrebu za osnutak kazališta u Osijeku, dok su »Narodne novine« uputile poziv svim glumcima koji žele raditi u osječkom kazalištu, da se jave na adresu osječkog knjižara Radoslava Bačića.

U Osijeku je pak zavlдалo raspoloženje i oduševljenje koje je podsjećalo na dane našeg vrelog i zanosnog ilirizma, zapravo bio je to ustvari zakašnjeli osječki ilirizam: na nizu mjesta u gradu otvoren je upis članova, zakladnika i utemeljitelja, članovi odbora sastajali su se i po nekoliko puta dnevno, radilo se na sve strane, jer je iz ničega, i to brzo, bez odlaganja, trebalo stvoriti sve, jer je još bilo i suviše moćnih snaga koje su mogle onemogućiti uspjeh početog posla.

njima u Osijeku dok je u njem boravio (*Likovna umjetnost u Osijeku* — Jubilarni almanah Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku, 1929). Bačić se uza sve to bavio još i književnim i prijevodnim radom. Po završetku I. svjet. rata napustio je vođenje osječke knjižare i preselio se u Zagreb, gdje je također otvorio Salon umjetnosti u kojem su izlagali svoja djela najpoznatiji hrvatski umjetnici tog vremena. Umro je u Zagrebu 1931. godine.

Društvo hrvatskih književnika, Matica hrvatska i JAZU podigli su 24. XI. 1969. u predvorju HNK u Osijeku spomen-ploču Radoslavu Bačiću i dr. Nikoli Andriću (vidi o tome od istog autora: *Tko su bili tvorci Hrvatskoga narodnog kazališta 1907*, »Kazalište«, br. 5, Osijek 1969, str. 7—9).

U tim trenucima »HKD« u Osijeku bio je potreban istinski teatarski stručnjak, koji bi bio u stanju organizirati naš drugi nacionalni teatar u gradu gdje je tuđinska riječ s kazališnih dasaka odjekivala gotovo dva stoljeća. Tu tešku i vrlo odgovornu zadaću ono je povjerilo Slavoncu, Vukovarčaninu, i nekadašnjem osječkom gimnazijalcu Nikoli Andriću, koji se tada nalazio na dužnosti dramaturga Zagrebačkog kazališta. Kako je pak Andrić pristupio tom golemu podvigu i kako je sav taj preteški posao obavio, najbolje će dočarati njegovo kasnije sjećanje nakon 30 godina, kad je HNK slavilo svoj jubilej, o kojem je pisao:

«. . . A mogu reći, da mi se i danas, kad mislim na ono veliko stvaralačko doba, grudi nadimlju ponosom, kojim se ponosim kao jednim od najvidljivijih rezultata mog života. Sa strepnjom u srcu pomišljam na dane kad mi je odbor osječkog 'Hrvatskog kazališnog društva' ponudio časnu dužnost, da skupim ne samo dramski, nego i operno i opereto osoblje i da stupim na čelo tog najnovijeg hrvatskog kulturnog zavoda. Bio sam u ono doba dramaturg zagrebačkog kazališta, koje je stajalo pod intendanturom starog Adama Mandrovića. Kad sam mu saopćio osječku ponudu, on mi je očinskom zabrinutošću rekao: 'Nema na svijetu čovjeka, koji bi iz ničega mogao u isti mah stvoriti i dramu, i operu, i operetu. Da se radi samo o drami, hajde de, išlo bi još kako-tako, ali ovako na brzu ruku stvoriti sve tri grupe, ne može se nikako a da se stvaralac ne osramoti' . . . A ja sam ipak ponudu primio, i čini mi se, da se nisam osramotio . . . Osijek tada nije imao ništa«, sjećao se kasnije Andrić i zaključio: kako je to bio »prevelik, upravo najveći posao u mom životu. Zamislite, da vam tko ponudi голу kazališnu zgradu bez glumaca, bez kulisa, bez garderobe, bez arhiva, bez ijedne uloge, bez partiture, bez ijednog glumca, bez zborra i orkestra, bez ijednog opanka ili ičeg sličnog kakvom pozorišnom kostimu, pa vam rekne: 'Hajde sad, igray se teatra!' I to po mogućnosti da daješ barem svaki treći dan nov komad, jer maleno općinstvo ne može svaki dan da ispuni ni do polovice kazališnu zgradu, a i dozlogrdilo bi mu tripud gledati isti komad, makar vi donosili najsjajnije opere, u blistavoj opremi i sa najljepšim pjevačicama. Tu je trebalo da visoko zasuču rukave svi sudionici od intendanta do posljednjeg radnika. I zasukali su, da im je znoj curkom curio.«¹¹

Bez obzira koliko je grupa osječkih rodoljuba i entuzijasta bila odlučna i uporna u svom naumu, ipak, trezveno gledano, postojali su svi uvjeti da cijeli podvig završi krahom, jer je bilo »mnogo neprijatelja i u Osijeku i u Pešti, jačih utjecajem, položajem i fi-

¹¹ »Hrvatski list«, br. 334, 4. XII. 1937, str. 7.

nancijski».¹⁵ Međutim, zahvaljujući ustrajnosti i neiscrpoj energiji pokretača bitka za hrvatsko kazalište u Osijeku pretvorila se u zanosnu nacionalnu epopeju u gotovo otuđenom ovom našem gradu na Dravi. Za nepuna četiri mjeseca, uz svestranu potporu i povjerenje Kazališnog odbora i cijelog grada, Nikola Andrić je uspio stvoriti drugo hrvatsko glumište, što je bilo teško čak i u najpovoljnijim uvjetima.

Napokon kad su sve pripreme za početak rada bile dovršene, okupljeni glumci iz naših najboljih putujućih družina, stvoren repertoar, kad je trebalo doći do otvorenja drugoga hrvatskoga kazališta, ono nije moglo biti otvoreno u svom matičnom gradu, dakle u Osijeku, jer je tu upravo gostovalo SNP iz Novog Sada. Domaćem i tek rođenom kazalištu nije preostalo ništa drugo nego potražiti privremeno neku drugu pozornicu, dakle izvan Osijeka. Grad Varaždin, vjerni suborac Osijeka za osnivanje još jednog hrvatskog glumišta, široko je i gostoljubivo otvorio vrata svoga kazališta, prepustivši, štoviše, Osječanima i subvenciju vlade namijenjenu pokrajinskom kazalištu. Tako su se 16. rujna 1907. našli u Varaždinu glumci osječkog HNK na čelu s intendantom Andrićem, među kojima su se našli i oni koji će kasnije pronijeti slavu osječkog teatra i nastaviti svoj umjetnički uspon na zagrebačkim i beogradskim pozornicama, kao što su bili npr. Josip Papić, Josip Pavić, Aca Gavrilović, Žanka Stokić, Toša Stojković i dr. Napokon se 3. listopada 1907. godine u rodoljubnom Varaždinu podigao zastor drugoga hrvatskoga glumišta uz neviđeno slavlje i zanos, kao najveća narodna svetkovina kojoj su prisustvovali brojni uzvanici iz manje-više svih hrvatskih gradova. Sve predstave u Varaždinu, cijeli mjesec listopad, bile su izvrsno posjećene a publika vrlo zadovoljna izvedbama. U 19 predstava družina je prikazala 13 komada. Međutim, ni tada, završivši gostovanje u Varaždinu, HNK se nije moglo vratiti u Osijek pa je nastavilo igranjem u Karlovcu, gdje je od 3. XI. do 3. XII. jednako uspješno odigralo 23 predstave prikazavši čak 19 komada. Gradsko zastupstvo Karlovca prepustilo je Osječanima godišnju kazališnu subvenciju od 1200 Kruna, a pjevačko društvo »Zora« priložilo također 200 Kruna postavši zakladnikom HNK, Karlovački »Narodni Glas« na rastanku je isticao s ponosom kako »imademo nuz valjano hrvatsko kazalište u Zagrebu još jedno valjano hrvatsko kazalište u glavnom gradu Slavonije, koje će širiti hrvatsku riječ i promicati i popularizirati dramsku literaturu i domaću i stranu«.¹⁶

¹⁵ Kamil Firinger, *Predgovor monografiji: Dragan Mucić, Hrvatsko kazalište u Osijeku 1907*, Narodno kazalište u Osijeku, Osijek 1967, str. 14.

¹⁶ »Narodna obrana«, br. 279, 1. XII. 1907.

Najzad je osvanuo i 7. prosinca 1907. dan svečanog otvorenja drugoga hrvatskoga kazališta i u samom Osijeku. Toga dana osječka »Narodna obrana« objavila je na naslovnoj strani krupnim slovima napis: »SVEČANI DAN«, u kojem se kaže: »Mutan i kišovit osvanuo je današnji dan, ali je našem srcu miliji, nego stotine najljepših proljetnih dana, jer dočekasmo ono, što je svaki Hrvat tako željno očekivao i oko čega se toliko truda uložilo: otvorenje našega stalnoga hrvatskoga kazališta. Večeras će po prvi puta u skromnim prostorijama našega osječkoga pozorišta odjeknuti hrvatski zvuci, a iz grla družbe, koju su požrtvovali osječki Hrvati pribrali ne žaleći napora ni troška, ne štedeći svojih sila ...«¹⁷ itd.

Pred večer, u svečanim odijelima, tako je molio Odbor, stao se pred kazalištem skupljati silan svijet. Radosni ljudi, kao nikad do tad u Osijeku, stiskali su ruke, grlili se, ljubili i veselili pred kazalištem. Nikada ranije pred tom starom zgradom, podignutom još 1886, nije bilo toliko radosti, zanosa i oduševljenja. Sva mjesta bila su rasprodana, u dvorani su mnogi stajali ili su morali ostat pred kazalištem.

Otvorenje druge hrvatske pozornice nije bio običan događaj. Ono je zapravo bilo proslava pobjede naše kulture nad tuđinskom, našeg narodnog jezika nad stranim, protjerivanje stoljetnog tutora iz gotovo otuđenog hrvatskog grada; bio je to preporod domaćeg ognjišta na kojem se tuđin šepurio kao u svojoj kući. Naravno, takav trenutak trebalo je dostojno obilježiti.

Osječki kazališni odbor došao je na ideju da sve to simbolički prikaže i na samom otvorenju oživljenom dramskom ilustracijom poznate Bukovčeve slike ilirskih preporoditelja. Odbor je pjesničkom dramatizacijom te slike, stihovima Milana Ogrizovića, napisanim za tu prigodu, želio izraziti ideju da se hrvatska kulturna renesansa ilirskih vremena i osnutak drugoga hrvatskoga kazališta dade najljepše izraziti u kulturnom i narodnom preporodu slavonske metropole. Ideja koja je preporodila Zagreb, ima preporoditi i Osijek. Bukovčeva umjetnička vizija i njezina Ogrizovićeva dramatizacija izabranim biserom rodoljubivih stihova, fragmenata iz djela ilirskih preporoditelja, došla je kao naručena za svečano otvranje osječkoga kazališta a na samom otvorenju izvrsno je i realizirana.¹⁸ U nastavku svečanog programa izvedba I. čina Smetanine

¹⁷ Narodna obrana«, br. 285, 7. XII. 1907.

¹⁸ *PROSLOV u slavu otvorenja osječkog hrvatskog narodnog kazališta spjevao (je) dr Milan Ogrizović a govorila ga na dan otvorenja gđja Anka Stipanović*, objavljen je u monografiji istog autora *Hrvatsko kazalište u Osijeku 1907*, Narodno kazalište u Osijeku, Osijek 1967, str. 17.

Prodane nevjeste trebala je pokazati zrelost i vještinu glazbene grane. Tako je, dakle, u najvećem slavlju, u zanosu oduševljenih poklonika kazališne umjetnosti, otpočeo život još jednog hrvatskog glumišta, da bi kasnijim svojim životom dijelilo sudbinu mnogih hrvatskih kulturnih ustanova kojima je bilo suđeno da se kreću trnovitim stazama u neprestanoj borbi za najminimalnije egzistencijalne uvjete a često i za goli opstanak.

Na kraju ovog letimičnog i vrlo sažetog prikaza osnutka HNK u Osijeku nameće se nekoliko značajnih zaključaka. Naime, razdoblje hrvatske moderne, vrijeme naših kulturnih nemira, našlo je u Osijeku svoj najvidljiviji izraz u smionoj zanesenosti nekolicine, a zatim i sve šireg kruga osječkih kulturnih pregalaca, boraca za još jedno kazalište u Hrvatskoj — Osječko. Njihov podvig, upravo u to vrijeme, kad njemačke družine suvereno vladaju osječkom kazališnom scenom, činio se gotovo besmislenim, donkihotskim, bez imalo izgleda na uspjeh. Međutim, upravo takvo uvjerenje njihovih protivnika, pa zato i njihova neočekivana pasivnost, omogućili su ostvarenje smjele i plemenite ideje — stvaranje drugoga hrvatskoga glumišta.

U takvim uvjetima, bez vlastite kazališne tradicije, jer je ona u Osijeku bila gotovo isključivo njemačka, bez pripremljenih glumačkih kadrova,iskusnih kadrova,iskusnih kazališnih stručnjaka, bez garderobe, rekvizita, knjižnice i još mnogo toga neophodnoga za teatar, stvoriti istodobno, kao što prvi intendant HNK Nikola Andrić reče, bez ičega, i dramu i operu, dakle sve odjednom, rijeđak je i gotovo neponovljiv primjer u kazališnoj povijesti.¹⁹

Izvojevati, dakle, takvu bitku, riješiti sve te gotovo nepremostive teškoće, a ipak ne moći zaigrati u vlastitom gradu, pred vlastitom publikom, dakle u vlastitoj kući, još je jedna rijetkost kojoj vjerojatno također nema primjera u kazališnoj povijesti.

Upravo ta činjenica kao da je htjela nagovijestiti kako to kazalište u svom budućem djelovanju neće pripadati samo i jedino gradu Osijeku, jer će ono ubrzo postati naše najveće »ambulantno kazalište«, krećući se na širokom geografskom prostoru od Subotice do Hvara i od Sušaka do Zrenjanina.²⁰

S druge strane, iako je nastao u jednom gradu, dakle u Osijeku, taj teatar je istodobno i rezultat tješnje povezanosti i kulturnog nastojanja više gradova sjeverne Hrvatske, što je značajan

¹⁹ O tim prenapornim ali i veličanstvenim danima prvi osječki intendant, Nikola Andrić, često je kasnije veoma emocionalno govorio a posebice u svojim sjećanjima na te dane 1937. g. (vidi bilješku br. 14).

²⁰ Česti kasniji naziv za HNK u Osijeku kao »ambulantno kazalište« prvi je ustanovio u svojim zapisima poznati kazališni djelatnik (HNK u Osijeku) Tomislav Tanhofer.

trenutak u međusobnom povezivanju i zajedničkom otporu tuđinskim kazališnim družinama koje su, svakako, uz pozitivan, dakle umjetnički, ipak obavljale i onaj drugi poguban utjecaj — odnarođivanje. Za hrvatsku kazališnu povijest vrlo je značajno da se to povezivanje, pored drugih oblika, vršilo i kroz borbu za nacionalno kazalište.

U razdoblju od 1907. do 1914. g. usprkos brojnih teškoća, pa i ozbiljnih kriza, kazalište nastavlja izgrađivati svoju umjetničku fizionomiju, uzdizati glumački i stručni kadar, unapređivati repertoar itd. U takvom nastojanju češće se smjenjuju njegovi ravnatelji. Tako nakon Andrićeva odlaska, što je posebno poglavlje u životu HNK,²¹ na njegovo mjesto dolaze Žarko Savić, Srđan Tucić (koji je prethodno bio dramaturgom), Nikola Faller (koji je istodobno i dirigent) i napokon Mihajlo Marković. Izuzevši Savića, svaki je od njih učinio koliko god je mogao za dalji napredak kazališta. Tih godina izgrađuju se trajniji temelji kazalištu, između 1910. i 1914. g. intenzivno se priprema izgradnja nove kazališne zgrade (angažiraju se bečki arhitekti, izrađuju predlošci čeških kazališnih zgrada, utvrđuju se najpovoljnije lokacije u gradu).²² Na žalost I. svjetski rat tu je značajnu akciju zauvijek onemogućio. Dalje, uspostavlja se tijesna suradnja sa zagrebačkim kazalištem (Treščec i Albini dolaze u Osijek u Osijek i ugovaraju suradnju) i poduzima se još niz koraka koje ovom prilikom ne možemo nabrajati.

Kako je repertoar svakog kazališta najbitnija oznaka njegove umjetničke razine, a time i njegova kulturnog, odnosno društvenog djelovanja, mlado je Osječko kazalište toj svojoj strani moralo već u početku posvetiti najvišu pažnju. Naravno, sve to nije smjelo biti ispod razine predstava i repertoara dotadašnjih njemačkih, mađarskih i drugih gostujućih družina u Osijeku. Sve je to bilo prvenstveno uvjetovano umjetničkom kvalitetom sastava prvog ansambla koji je bio sastavljen od ponajboljih glumaca naših ondašnjih putujućih družina. Koristeći njihovo dotadašnje iskustvo i već naučene uloge u nizu predstava koje su dotada igrali, intendant Andrić sve je to vješto iskoristio i ubrzo pripremio najbolji repertoar kakav je bilo moguće pripremiti u takvim prilikama. Iako je početni repertoar bio pretežito pučki, dakle zabavljački, našlo se u njemu i poneko značajnije dramatičarsko ime. Tako se već u prvoj sezoni 1907/8. pored Sardoua (*Fedora*; *Dobri prijatelj*), Bissona (*Madame Bonivard*) i drugih već javljaju Ibsen (*Neprijatelj puka*, *Sablasi*, a kasnije i *Nora*), Čehov (*Medvjed*), da

²¹ Vidi od istog autora: *Kako je dr Nikola Andrić napustio HNK u Osijeku 1908. godine*, Revija, br. 1, Osijek 1969, str. 45—63.

²² Vidi o tome od istog autora: *Kazališni prostori u Osijeku od 1735. do 1975.*, Četvrti znanstveni sabor Slavonije i Baranje, svezak 1, Osijek 1984, str. 261—274.

bi im se iza toga sve više pridruživali Gorki (*Na dnu života*), Molière (*Škrtac*, *Ženidba na silu*, *George Dandin*), Shakespeare (*Ukročena goropadnica*, *Hamlet*, *Romeo i Julija*, *Otelo*) ili Gogolj (*Revizor*).

Djelima hrvatske dramske književnosti, a napose dramatičarima hrvatske moderne kroz cijelo njezino razdoblje, kao i kasnije, osigurano je dominantno mjesto u repertoaru HNK. Tako su od 1907. do početka I. svjetskoga rata Tucićeve drame često bile na repertoaru (*Bura*, *Povratak* — 1908, *Truli dom* — 1910, *Kroz život* — 1912, *Povratak*, *Truli dom* — 1913) ili Vojnovičeve (*Psyche* — 1910, *Gospođa sa suncokretom* — 1912) i M. Ogrizovića (*Proljetno jutro* — 1908. i *Hasanaginica* — 1913). Dodajmo svemu tome još i izvedbe Gundulićeve *Dubravke* (1909), Dragošićeva *Posljednjeg Zrinjskog* (1907), Freudenreichovih *Graničara* ili Tomićeva *Baruna Trenka*, uočiti će se sva raznovrsnost repertoara HNK u prvim sezonama djelovanja.

Slično se može konstatirati i za glazbeni repertoar. Naime, iako u istom razdoblju dominiraju strane klasične opere i operete, uočava se težnja i za domaćom glazbenom scenskom literaturom na daskama HNK. Tako su rano igrana glazbena djela Smetane (*Prodana nevjesta* — 1907, *Cjelov* — 1914), Webera (*Strijelac vile-njak* — 1907), Mascagnia (*Cavalleria Rusticana* — 1908), Rossinia (*Seviljski brijač* — 1908), Puccinia (*Madame Butterfly* — 1912), pored domaćih kao što su Zajc (*Nikola Subić Zrinjski*, *Momci na brod* — 1908), te Albini sa svojim popularnim *Barunom Trenkom* (1908).

Tako je osječko HNK s vješto kombiniranim pučkim i klasičnim repertoarom dramske i glazbene literature, gostujući na brojnim našim pozornicama, veoma uspješno obavljalo dvostruku misiju — kulturnu i nacionalnu.

Do pojave osječkog HNK Zagrebačko kazalište je, kao jedino do tada profesionalno u Hrvatskoj, imalo zadaću širenja nacionalne kulture u velikom dijelu naših krajeva pod Austro-Ugarskom Monarhijom. S obzirom na širinu tog prostora pojavom HNK u Osijeku ta mu je uloga bila znatno olakšana, jer su se sada oba kazališta naizmjenično, a i češće, javljala u mnogim našim gradovima, održavajući u njima makar donekle kontinuitet kazališnog života. Što se tiče Osječkog kazališta, ono je nakon samo šest mjeseci igranja u Osijeku i bližnoj okolini počelo obilaziti mnoge naše krajeve i gradove. Ukratko, do 1914. ono je gostovalo u 34 mjesta odigravši u njima, pored 1100 osječkih, 871 gostujuću predstavu, odnosno nešto više od 144 predstave godišnje. Tako je u spomenutom razdoblju HNK gostovalo u Varaždinu 6 puta odigravši 97 predstava, u Dubrovniku 3 puta s 96 predstava, u Karlovcu 2 puta s 50 predstava, u Vukovaru 21 put s 57 predstava, u Sara-

jevu 2 puta s 27 predstava, u Opatiji 11 puta s 34 predstave, u Splitu 2 puta s 27 predstava, u Zemunu 3 puta s 26 predstava, na Sušaku 10 puta s 25 predstava, u Šibeniku 2 puta s 22 predstave, u Mostaru 2 puta s 21 predstavom, u Rijeci 1 put s 21 predstavom, u Tuzli 1 put s 18 predstava, u Gospiću 1 put sa 17 predstava, u Travniku 1 put s 10 predstava, a dodajmo tome i gostovanje u Zagrebu sa 17 i Beogradu sa 16 predstava. Dakle, golem broj predstava u tolikom broju gradova svjedoči o snažnoj prisutnosti osječkoga kazališta u to vrijeme u kulturnom životu Hrvatske, donekle u Bosni i Hercegovini, a i u istočnim našim krajevima u granicama Austro-Ugarske. O takvoj ulozi osječkoga kazališta u hrvatskom kulturnom životu svjedoče brojni zapisi bilo naših kazališnih povjesnika i teatrologa, bilo ondašnjeg novinstva. Tako npr. Nikola Batušić, u svojoj *Povijesti hrvatskoga kazališta*, govoreći o varaždinskom kazalištu, kaže slijedeće: »Do 1914. god. u gradu se kao gosti neprestance izmjenjuju zagrebački, ljubljanski, mariborski, beogradski, a ponajviše glumci Osječkog ili Osječko-novosadskog kazališta. Oni su svojim službenim turnejama, zahvaljujući dobrim kazališnim vezama između Osijeka i Varaždina, popunjavali prazninu koju je grad osjećao zbog nepostojanja domaće družine ...«²³

Isti pisac, citirajući Miljenka Foretića, za gostovanje u Dubrovniku navodi: »Prigodom gostovanja osječkoga kazališta 1909. prvi put je u Dubrovniku izvedena jedna opera na hrvatskom jeziku. Do 1914. god. zagrebački su i osječki dramski i operni ansambli u više navrata gostovali ovdje s odista binarnim repertoarom i u reprezentativnim izvedbama, tako da su ova gostovanja osim umjetničkog, uvijek imala i naglašene političke motive; htjelo se, naime, kazališnim vezama spojiti tada razdijeljeni hrvatski sjever i jug ... Upravo ovakvi mali i efemerni kulturno-politički događaji značili su u tadašnjim političko-društvenim uvjetima i prilikama jačanje političko-nacionalne svijesti ...«²⁴

Nakon dva gostovanja Osječkoga kazališta u Splitu splitske novine »Naše jedinstvo« isticale su 1914. kako je »od časti narodnoj stvari da naš Osijek, na izloženom mjestu, ima ovako društvo, pa zaslužuje da ga u Spljetu podupremo što ljepše i što više«.²⁵ Kad je riječ o Splitu, spomenimo još i podatak da je upravo pred gostovanje HNK 1914. splitska općina dodijelila novom kazališnom društvu u Sarajevu 15.000 kruna, protiv čega je ustalo splitsko novinstvo, pišući kako je Osječko kazalište »ostavilo lijepu uspomenu i opću nadu, da će trajno dolaziti u Dalmaciju ... Društvo

²³ Nikola Batušić, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Školska knjiga, Zagreb 1978, str. 445—446.

²⁴ Miljenko Foretić, *Kazališni život u Dubrovniku od 1882.—1914*, »Dubrovnik« 1, 2, 3, Dubrovnik 1965, poseban otisak, str. 14.

²⁵ »Naše jedinstvo«, br. 24, 18. IV. 1914.

je dobro — isticale su splitske novine »Naše jedinstvo« — i ono je u Osijeku gdje se danas vodi najznačajnija borba između hrvatskoga i njemačkog ne samo elementa, ali inteligencije i kulture. Osijek je drugi grad Hrvatske. Bilo je i ostaje dužnost Sapljeta, ako će da bude što je bilo vazda, da u ovoj borbi podupire Osijek.«²⁶

Pred odlazak iz Splita i dolazak u Šibenik, šibenska »Hrvatska riječ« pozdravljala je osječko HNK pišući: »Mi im na dolasku izrazujemo kao narodnoj instituciji dobrodošlicu i radujemo se što ćemo i u Šibenskom kazalištu čuti našu operu. Uvjereni smo da će i ovdje kao i u Dubrovniku i Sapljetu postignuti najljepše uspjehe, i odnijeti sobom ugodno osjećanje na ovaj grad koji ih prima iskrenom radošću i spravan je da pokaže najprijetniju susretljivost...«. Već nakon prvih predstava isti list je isticao da su »predstave potvrdile posvema, da je osječka opera, kao takova dostojna drugarici drugoj onoj našoj operi, zagrebačkoj.«²⁷

Još veća značenja imala su gostovanja Osječana u Rijeci i na Sušaku s obzirom na snažnu prisutnost talijanskih i mađarskih družina i stalne težnje za hrvatskim kazalištem na Primorju. O tome posebno svjedoči zapis Ivana Floda pod naslovom *Osječko Narodno kazalište u buđenju narodne svijesti na Primorju* u kojem autor između ostalog kaže:

»I kako nije bilo izgleda za bilo kakvo gostovanje Hrvatskog zemaljskog kazališta iz Zagreba, shvatljivo je da je izbor za stalno gostovanje pao na osnovano kazalište u Osijeku. Ono je ubačeno u borbu za svakog našeg čovjeka, na Primorju, a posebno u Rijeci, izvrnutog odnarođavanju. A takova borba bila je puna prepreka, jer su tuđinski elementi bili najviše zabrinuti eventualnim osnivanjem hrvatskog kazališta na ovoj točki, koju su na svaki način htjeli imati u svojim rukama. A kazalište, narodna riječ, to su bila oružja, kojima se trebalo svim silama suprotstaviti.«²⁸

Pišući o potrebi osnivanja vlastitoga kazališta »Riečki Novi List« od 24. VIII. 1907. upućuje kako to treba činiti »po uzoru na Varaždin i Osiek«, na osnovi čega Ivan Flod u već spomenutom zapisu dalje ističe kako »Osijek postaje uzorom, kula svjetilja, čiji se dolazak, nakon uspješne sezone 1907. u Rijeci, s velikim uzbuđenjem očekuje.«²⁹

Dakako, sličnih primjera djelovanja osječkog HNK u hrvatskom kulturnom životu moglo bi se nabrojati još podosta. To se djelovanje, dakle, nije ograničilo na matični grad kazališta, tj. na

²⁶ »Naše jedinstvo«, br. 43, 2. VI. 1914.

²⁷ »Hrvatska riječ«, br. 938, 16. V. 1914.

²⁸ »Kazalište '70«, br. 5, Osijek 1970, str. 14—15.

²⁹ *Ibid.*

Osijek, niti na širi regionalni prostor, tj. na Slavoniju; taj prostor je u istinu bio od Drave do mora (pa i do nekih naših otoka). Od svih gostovanja raznih putujućih družina do I. svjetskog rata u našim dalmatinskim gradovima, kad god se ocjenjuje njihov doprinos kazališnom životu našeg juga, Osječkom kazalištu, dakako poslije Zagrebačkog, redovito se daje najviše mjesto i pripisuju najveće zasluge. Ono se jednako uspješno suprotstavljalo tamošnjim talijanskim družinama na jugu koliko njemačkim na sjeveru, dokazujući tako svojim postojanjem i umjetničkim djelovanjem da smo i mi sposobni i u najnepovoljnijim uvjetima stvoriti vlastiti teatar i razvijati vlastiti nacionalni kazališni život.

U nastojanju da u najkraćim crtama prikažemo osnutak našega drugoga nacionalnoga glumišta i njegovo djelovanje u sklopu vremena koje ovom prilikom razmatramo, tj. u najbujnijem razdoblju hrvatske moderne, na kraju nam se nameće zaključak kako je naše prvo kazalište — Zagrebačko, kao uzor ostalim hrvatskim gradovima moglo poslužiti tek kao dalek i nedostižan san. Naprotiv, Osječko je kazalište kao uzor predstavljalo bjelodani dokaz realne mogućnosti i učvršćivalo samouvjerenje u vlastite sposobnosti da i drugi naši gradovi ubrzo mogu doći do vlastitih kazališta. Zato je u rađanju novih i razvoju postojećih naših kazališta u to vrijeme pojava hrvatskoga kazališta u Osijeku bio događaj od izuzetne važnosti — kulturne i povijesne. Ono je označilo početak kraja, suton njemačke i mađarske političke, a napose dotadašnje kulturne dominacije u jednom dijelu naše potlačene domovine i u jednom gradu, koji je usamljen i udaljen od Zagreba, bio ostavljen i zapostavljen. U tome leže uzroci što je ovdje do narodnog buđenja došlo s velikim zakašnjenjem. Ali zato, kad se uspavana svijest jednom do kraja razbudila, nezadrživo je tražila ostvarenje velikih ideala, koji su se u to vrijeme mogli ostvarivati jedino na području duhovnog života. Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku bilo je u ovom gradu najveće, najznačajnije i najtrajnije od njih. To što se ono pojavilo i tako brzo razvilo upravo u razdoblju hrvatske moderne, nije nikako bilo, niti je moglo biti, slučajno ili stihijski. Jer, kako se često naglašava, sve što se dešava u tom razdoblju nije moglo mimoći pečat kojeg je moderna davala ne samo u književnosti već i u kulturnom, pa tako i kazališnom životu. Što se pak Osijeka tiče, jaka kazališna tradicija, pojava, te stalni rast i domaće nacionalne publike, sve naglašenija borba za narodni jezik i na kazališnim daskama — sve je to tražilo pogodan trenutak i smjele realizatore višegodišnjih snova. Hrvatska moderna pružila je odgovarajuće poticajne mogućnosti da se sve to u Osijeku uspješno ostvari upravo u tom razdoblju.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS THEATER IN OSIJEK IN DER ZEIT DER KROATISCHEN
MODERNE

Die Zeit der kroatischen Moderne hat ihren anschaulichsten, zugleich auch dauerhaftesten Ausdruck in der Gründung eines weiteren Berufstheaters in Kroatien gefunden: des Kroatischen Nationaltheaters (HNK) in Osijek. Hier wird seine Entstehung, Entwicklung und seine Rolle im kroatischen Theaterleben bis zum Ersten Weltkrieg beleuchtet, also in der produktivsten Periode der kroatischen Moderne. Als unser größtes »ambulantes« Theater hat es im Rahmen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie nicht nur eine kulturelle, sondern auch eine kultur-nationale Mission ausgeübt. Deswegen stellt es, nach dem Zagreber Theater, das wichtigste Kapitel der kroatischen Theatergeschichte in dieser Zeit dar.

Die Gründung dieses Theaters war — nach langjährigen Gastspielen fremdsprachiger Truppen — ein einmaliges kulturelles und geschichtliches Ereignis, da sie den Niedergang der deutschen und der ungarischen politischen und kulturellen Dominanz in einer von der kroatischen Metropole entfernten, sogar vernachlässigten Stadt bedeutete. Diese Theatergründung bewirkte wesentlich das endgültige Erwachen des verschlafenen Nationalbewußtseins in Osijek.